

Mariusz Lewandowski

Realizacja art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie Środkowo-Wschodniej: przeгляд orzecznictwa strasburskiego

---

Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2, 89-106

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Mariusz Lewandowski

doktorant w Katedrze Praw Człowieka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Realizacja art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie Środkowo-Wschodniej. Przegląd orzecznictwa strasburskiego

Słowa kluczowe: tortury, nieludzkie lub poniżające traktowanie oraz karanie, siły policyjne, nadmierna siła, pozbawieni wolności, przemoc na tle rasowym, przeludnione cele, warunki higieniczne i sanitarne.

Wysoko rozwinięta kultura prawna Europy, tradycyjne przywiązanie do rządów prawa, a nade wszystko pamięć doświadczeń drugiej wojny światowej, obozów koncentracyjnych, praktyk gestapo i podobnych formacji terroru, jak i krzywd poczynionych przez tajne i oficjalne służby w środkowych i wschodnich państwach Starego Kontynentu, zwłaszcza w tzw. okresie stalinowskim, nie pozwalają pozostać jej obojętną na zachodzące przypadki nieludzkiego i poniżającego traktowania jednostek ludzkich, nie mówiąc już o torturach¹. Państwa, a przede wszystkim instytucje europejskie wyposażone w odpowiednie atrybuty, żywo reagują na takie naruszenia, które w dużej mierze są echem poprzedniego ustroju politycznego Europy Środkowo-Wschodniej, ale nie można wykluczyć też zjawisk nowych, stanowiących zapowiedź kolejnych wypaczeń. Głównym forum takiej reakcji, a w konsekwencji ostrej krytyki jest Rada Europy, *in primis* Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu oraz Europejski Komitet Zapobiegania Torturom.

Uwagi ogólne na tle art. 3 Konwencji Europejskiej

Europejska Konwencja Praw Człowieka² w art. 3 stanowi, iż „Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu

---

¹ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 116.

² Konwencja Rady Europy, otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r., Dz.U. 93 nr 61, poz. 284.

albo karaniu”. Podobny przepis zawierają także Powszechna Deklaracja Praw Człowieka³, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁴, Amerykańska Karta Praw Człowieka⁵ oraz Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów⁶. Wymienione dokumenty zawierają niewielkie różnice w sensie jakościowym regulacji, ale najważniejsze jest, iż konstytuowana przez nie wolność od tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania ma status wolności chronionej w sposób absolutny.

Przywołany art. 3 Konwencji zawiera jedną z najbardziej podstawowych wartości demokratycznych społeczeństw⁷. Zakaz tortur oraz nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania nie podlega derogacji na wypadek wojny lub w obliczu innego niebezpieczeństwa zagrażającego życiu narodu⁸. Nawet w najtrudniejszych okolicznościach, takich jak zwalczanie terroryzmu i przestępczości zorganizowanej bezwzględnie pozostaje aktualny; *a minori ad maius* nie dopuszcza się jego jakichkolwiek ograniczeń *ad casum*. Potwierdził to Trybunał Strasburski w swoim orzecznictwie, *expressis verbis* stanowiąc, iż „zakazuje w sposób absolutny tortur(...), niezależnie od okoliczności i sposobu zachowania ofiary”⁹. Innymi słowy, nadaje on art. 3 charakter prawa bezwzględne¹⁰.

Konfrontując treść art. 1 EKPCz, który zobowiązuje państwa–strony do zapewnienia każdemu człowiekowi podlegającemu ich jurysdykcji praw i wolności określonych w Rozdziale I Konwencji, z art. 3, należy zauważyć, iż muszą one podejmować kroki gwarantujące, aby osoby te nie były poddane torturom ani złemu traktowaniu. Środki takie powinny zapewniać ochronę skuteczną, zwłaszcza dzieci i innych osób bezbronnych oraz umożliwiać zapobieżenie takim negatywnym praktykom, o którym władze krajowe powinny były wiedzieć¹¹. Warto przytoczyć w tym miejscu sprawę M.C. przeciwko Bułgarii, dotyczącą niewłaściwego sposobu prowadzenia postępowań karnych w sprawach o gwałt, w której Trybunał wskazał, że zgodnie ze współczesnymi standardami i procesami obowiązek państw ochrony przed traktowaniem i karaniem niezgodnym z art. 3 musi również obejmować penalizację i skuteczne

---

³ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana dnia 10 grudnia 1948 r., art. 5.

⁴ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U.77 nr 38 poz. 167, art. 7.

⁵ «Pact of San Jose, Costa Rica» z dnia 22.11.1969 r.

⁶ African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, Adopted on 17 June 1981, art. 5.

⁷ Zob. orzeczn. Labita przeciwko Włochom [GC], nr 26772/95, 6.4.2000, § 119, ECHR 2000-IV.

⁸ Zob. orzeczenie Soering przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 7 lipca 1989r., A. 161, § 88.

⁹ Zob. orzeczn. Iwańczuk przeciwko Polsce z dnia 15 listopada 2001 r., Sekcja IV, skarga nr 25196/94, § 49.

¹⁰ EKPCz, art. 15 ust. 1, 2.

¹¹ Zob. orzeczn. Z. i inni przeciwko Wielkiej Brytanii z 10 maja 2001 r., Wielka Izba, skarga nr 29392/95, § 73, RJD 2001.

ściganie każdego niedobrowolnego aktu seksualnego, także w sytuacji, gdy jego ofiara nie stawia oporu¹².

Przedmiotem art. 3 są tortury oraz nieludzkie i poniżające traktowanie lub karanie. Organy Konwencji Europejskiej dla wykładni pojęcia „tortur” posługują się definicją przyjętą w art. 1 konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z 10 grudnia 1984 r.¹³. Wynika z niej, że torturą jest każde działanie, za pomocą którego osobie torturowanej umyślnie zadaje się dotkliwy ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, aby uzyskać od niej lub od osoby trzeciej informacje lub wyznania, aby ukarać ją za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także aby zastraszyć lub wyrzucić nacisk na nią lub osobę trzecią albo w innym celu wynikającym z dyskryminacji w jakiegokolwiek formie, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub też z ich polecenia albo za ich wyraźną czy milczącą zgodą¹⁴. Nie obejmuje to bólu lub cierpienia wynikającego jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie z nimi związanego lub przypadkowego.

Na podstawie orzecznictwa strasburskiego przyjmuje się, że tortury są formą szczególną umyślnego, nieludzkiego traktowania powodującego bardzo poważne i dotkliwe cierpienie¹⁵.

Trybunał uznaje traktowanie za nieludzkie m.in. wtedy gdy, podjęto je z premedytacją, stosowano bez przerwy, powodując obrażenia lub poważne cierpienie fizyczne lub psychiczne¹⁶. Natomiast, w związku z pojęciem „poniżające traktowanie” ETPCz podkreślił, że nie można takiego stwierdzić, jeśli nie było poniżenia lub upodlenia ofiary choćby w minimalnym stopniu. Ocena tego stopnia jest jednak względna i zależy od okoliczności konkretnej sprawy¹⁷. Mianowicie, traktowanie można uznać za poniżające, jeżeli rodzi u ofiary poczucie strachu i poniżenia, prowadzące do upodlenia, którego skutkiem może być załamanie fizyczne i psychiczne. Nadto wystarczy, że ofiara czuje się poniżona we własnych oczach.

Trybunał bada również, czy celem postępowania wobec jednostki jest poniżenie i upodlenie oraz czy – biorąc pod uwagę skutki – negatywnie wpłynęło ono na osobowość ofiary w sposób sprzeczny z art. 3¹⁸.

---

¹² Zob. orzec. M. C. p-ko Bułgarii z dnia 4 grudnia 2003 r., Izba (Sekcja I), skarga nr 39272/98, § 166.

¹³ Dz.U. 1989 nr 63, poz. 378.

¹⁴ Por. B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 249.

¹⁵ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Kraków 2006, s. 104.

¹⁶ Zob. orzec. Kałasznikow przeciwko Rosji z dnia 15 lipca 2002 r., Izba (Sekcja III), skarga nr 47095/99, § 96–97.

¹⁷ Zob. orzec. Iwańczuk przeciwko Polsce, § 50.

¹⁸ Ibidem, § 52.

Należy dodać, iż nawet cierpienie wynikające z naturalnej choroby – fizycznej lub umysłowej – może być objęte jego ochroną, gdy jest lub może być na skutek złego traktowania intensyfikowane, np. w związku z warunkami aresztowania, za które władze ponoszą odpowiedzialność¹⁹.

Wspólnym mianownikiem opisanych wyżej terminów oraz fundamentem stwierdzenia naruszenia standardu Konwencji w przedmiotowej materii jest przekroczenie pewnego minimalnego poziomu dolegliwości danej formy traktowania lub karania człowieka²⁰, które będzie zależało od m.in. długości okresu złego traktowania, jego skutków psychicznych i fizycznych, a w niektórych okolicznościach płci, wieku i stanu zdrowia podmiotu.

Należy zauważyć, zgadzając się z B. Gronowską, iż praktyka orzecznicza Trybunału Strasburskiego na tle art. 3 Konwencji ukazuje niezwykle zróżnicowane sytuacje, co jest odbiciem wielowarstwowości przedmiotu ochrony tego przepisu – godności osobowej²¹. Obejmowała ona sprawy najcięższe pod względem gatunkowym (Salman przeciwko Turcji, wyrok z dnia 27 czerwca 2000r.), poprzez okazjonalne zastosowania w sposób nadmierny środków przymusu bezpośredniego w trakcie czynności służbowych i interwencji (Assenov przeciwko Bułgarii, wyrok z dnia 28 października 1998r.), aż po przypadki «ekscentrycznego» nękania osoby (Jankow przeciwko Bułgarii, wyrok z dnia 11 grudnia 2003r. dotyczący przymusowego zgolenia włosów więźniowi)²².

Wolność jednostki od tortur i traktowania w sposób przewidziany w art. 3 nabiera szczególnego znaczenia, przede wszystkim, w warunkach rozumianego *sensu largo* systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. *In primis*, do naruszeń tego artykułu wielokrotnie dochodzi w trakcie czynności służbowych, interwencji, zatrzymań dokonywanych przez funkcjonariuszy publicznych. Tortury, poniżające lub nieludzkie traktowanie jest również realnym zagrożeniem dla osób już zatrzymanych, aresztowanych, przetrzymywanych w warunkach detencji.

Na szczególną uwagę zasługuje, w tym kontekście, sytuacja osób odbywających karę pozbawienia wolności. Już samo przymusowe «zamknięcie» mocno uderza w sferę godności człowieka, a skrajne warunki panujące w zakładach karnych, które są mankamentem i wizytówką system penitencjarnego Europy środkowo – wschodniej, mogą prowadzić do deprawacji jego wartości i dehumanizacji, co jest jawnie sprzeczne z art. 3.

Nadto, Trybunał rozpatrywał wolność od tortur w aspekcie zakazu wydalenia cudzoziemca z terytorium państwa do kraju, w którym istnieje realne ryzyko, iż zostanie on tam poddany torturom, nieludzkemu bądź poniż-

---

¹⁹ Orzec. Pretty przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 29 kwietnia 2002 r., skarga nr 2346/02, § 52.

²⁰ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, op. cit., s. 251.

²¹ Ibidem, s. 250.

²² Por., orzec. Salman przeciwko Turcji z dnia 27 czerwca 2000 r., skarga nr 21986/93, § 110–117, orzec. Assenov przeciwko Bułgarii z dnia 28 października 1998 r., § 90–106, orzec. Jankow przeciwko Bułgarii z dnia 11 grudnia 2003 r., skarga nr 39084/97, § 99–122.

jącemu traktowaniu lub karaniu. Jest to bezsprzeczny standard strasburski, któremu ETPCz dał wyraz w orzeczeniu Shamayev i 12 innych osób przeciwko Rosji i Gruzji²³.

Wskazane pejoratywne zjawiska związane z wymiarem sprawiedliwości i systemem penitencjarnym, które mają notorycznie miejsce w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, w dużej mierze stanowią relikwyt dawnego ustroju, który przez wiele lat obowiązywał na ich terytorium. Pod rządami tamtego ustroju, sprzeczne z Konwencją postępowanie funkcjonariusza publicznego było codziennością i spotykało się z pochwałami i aprobatą przełożonych. Nie sposób jednak całego zła sprowadzić do następstw przeszłości. Tym samym, należy zgodzić się z G. Michałowską, która zaznacza, iż przypadki nieludzkiego lub poniżającego traktowania, rzadziej tortur, wielokrotnie rodzą się ze zwyrodnień pojedynczych jednostek²⁴. Autorka w ten sposób próbuje uzasadnić *gros* skarg do ETPCz na naruszenia art. 3 Konwencji Europejskiej, skierowanych przeciwko państwom demokratycznego Zachodu²⁵.

Europejski Komitet Zapobiegania Torturom

Zagadnienia związane z ochroną przed torturami lub innym nieludzkim bądź poniżającym traktowaniem są uregulowane w systemie europejskim nie tylko w EKPCZ, ale również w Europejskiej Konwencji o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu²⁶, którą Komitet Ministrów Rady Europy przyjął 26 czerwca 1987 r. Geneza przyjęcia tej Konwencji wynika z jej Preambuły, w której nawiązano do art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i podkreślono, że mechanizm w niej ustanowiony odnosi się do osób, które twierdzą, że już padły ofiarą naruszenia tego artykułu, zatem konieczne i uzasadnione było wprowadzenie środków pozasądowych o charakterze prewencyjnym, opartym na wizytacjach²⁷. Innymi słowy, uznano, że system ochrony oparty na skargach indywidualnych i skargach między państwami wymaga uzupełnienia środkami o charakterze prewencyjnym.

Wskazaną lukę wypełnił Komitet (o nazwie odpowiadającej tytułowi Konwencji z 1987 r.), który swoją działalność opiera na wizytacjach w każdym, podlegającym jurysdykcji państwa – strony miejscu, „gdzie ludzie są

²³ Orzec. z kwietnia 2005 r., Izba (Seka II), skarga nr 36378/02, § 375.

²⁴ G. Michałowska, op. cit., s. 116.

²⁵ Przykładowo: orzec. Selmouni przeciwko Francji z dnia 28 lipca 1999 r., Wielka Izba, skarga nr 25803/94, § 70–105; orzec. Caloc przeciwko Francji z dnia 20 lipca 2000 r., Izba (Seka III), skarga nr 33951/96, § 75–109.

²⁶ Dz.U. 95, nr 46 poz. 238 i 239.

²⁷ Por. Z. Hołda, *Europejskie Standardy Ochrony Praw Człowieka a Ustawodawstwo Polskie. Komitet Zapobiegania Torturom Rady Europy*, pod. red. E. Dyni i C.P. Kłaka, Rzeszów 2005, s. 45.

pozbawieni wolności przez władze publiczne²⁸. Obejmuje to wszelkiego typu więzienia, areszty, zakłady dla nieletnich, szpitale psychiatryczne, izby wytrzeźwień etc... Mogą to być zarówno zakłady publiczne jak i niepubliczne²⁹.

Wizytacje Komitetu dzielą się na okresowe, które odbywają się regularnie w każdym z państw–stron co 4 lata, oraz tzw. wizytacje *ad hoc*, podejmowane w określonych warunkach jako konieczne³⁰. Wizytacja każdorazowo, niezależnie od charakteru, wymaga uprzedniej notyfikacji³¹.

Po przeprowadzeniu wizytacji Komitet sporządza sprawozdanie dotyczące okoliczności ustalonych podczas jej trwania, mając na uwadze zastrzeżenia przedstawione przez wizytowane państwo³². Oprócz tego, może on przekazać państwu zalecenia czy w trybie konsultacji zaproponować poprawę ochrony osób pozbawionych wolności³³. Należy odnotować, że jeżeli państwo–strona odmawia kooperacji czy zastosowania się do zaleceń Komitetu, może on zadecydować kwalifikowaną większością (2/3) głosów o wydaniu publicznego oświadczenia w tej sprawie. Taka praktyka miała miejsce dotychczas m.in. w stosunku do Rosji i Turcji³⁴.

Trzeba podkreślić, iż Europejski Komitet Zapobiegania Torturom nie jest organem sądowym i nie wyłącza Trybunału Strasburskiego w orzekaniu w przedmiocie naruszenia art. 3 EKPCZ, ograniczając się do działań prewencyjnych.

Opisywany organ, w toku swojej działalności, sformułował autonomiczne definicje pojęcia „tortur” oraz „niehumanitarnego” czy „poniżającego” traktowania. Jego zdaniem, termin „tortur” jest zarezerwowany do określenia dolegliwości fizycznych zadawanych przez funkcjonariuszy policyjnych instrumentalnie (np. celem wymuszenia zeznań). Natomiast, pojęcia traktowanie „niehumanitarnie” lub „poniżające”, stosowane razem lub osobno, służą do określania rozmaitych przypadków dolegliwości wynikających z warunków uwięzienia, głównie warunków bytowych, mieszkalnych, gdzie element celowego działania nie występuje³⁵.

Co ciekawe, przytoczone definicje Komitetu wchodzą w polemikę z rozumieniem tych pojęć przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Dla przypomnienia – na tle jego orzecznictwa – tortury, niehumanitarne i poniżające traktowanie to formy niedopuszczalnego postępowania różniące się stopniem dolegliwości, gdzie tortury zawsze są kwalifikowaną postacią naruszenia. Nie bada się natomiast w Strasburgu, intencjonalności dokonanych naruszeń

²⁸ Europejska Konwencja o Zapobieganiu..., art. 2.

²⁹ Z. Hołda, op. cit., s. 46.

³⁰ Europejska Konwencja o Zapobieganiu..., art. 7.

³¹ Ibidem, art. 8.

³² G. Michałowska, op. cit., s. 118.

³³ Europejska Konwencja o Zapobieganiu..., art. 10.

³⁴ Zob. Z. Hołda, op. cit., s. 48.

³⁵ Zob. Sprawozdanie dla polskiego rządu z wizyty w Polsce przeprowadzonej przez Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu 8–19 maja 2000 r., § 63.

dla potrzeb ich zakwalifikowania do jednej z trzech wymienionych postaci pogwałcenia wolności z art. 3.

Wymaga odnotowania, iż Polska ratyfikowała Europejską Konwencję o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu w 1994 r. i jak do tej pory trzykrotnie była wizytowana, nigdy *ad hoc*, przez Komitet, odpowiednio w roku 1996, 2000 i 2004.

Pozycja i znaczenie wskazanej Konwencji wzrosły w 2002 r., kiedy wszedł w życie protokół nr 1 do niej, upoważniający Komitet Ministrów Rady Europy do zaproszenia do przystąpienia do Konwencji każdego państwa nie będącego członkiem organizacji³⁶.

Przestrzeganie art. 3 a postępowanie organów aparatu wykonawczego

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej art. 3 Konwencji Europejskiej jest notorycznie naruszany przez siły policyjne i więzienne przy interwencjach służbowych, w szczególności przy zatrzymaniach. Wielokrotnie funkcjonariusze używają nadmiernej siły do zatrzymania osoby i tym samym dopuszczają się pobicia podejrzanego. Przykładem takiej tendencji jest sprawa Rehbock przeciwko Słowenii³⁷, w której trzynastu policjantów podczas planowanej akcji dokonało zatrzymania trzech obywateli słoweńskich, dotkliwie bijąc jednego z nich. Znamienne jest, iż osoby podejrzane nie zagrażały policjantom, nie nosiły ostentacyjnie broni ani nie stawiały czynnego oporu, a operacja policji była sumiennie przygotowana i nie obrała nieoczekiwanego obrotu, co mogłoby w części uzasadnić użycie przez władze siły o dużym natężeniu.

Oczywiście, nie można wykluczyć stosowania środków przymusu bezpośredniego przez siły prewencyjne, jednakże – jak podkreśla Trybunał – użycie siły przy zatrzymaniu musi być nieodzowne i nie może być nadmierne. Takiego testu nie zdała interwencja policjantów bułgarskich, którzy podczas patrolu dotkliwie pobili czternastoletniego chłopca, którego to przypadku dotyczyła sprawa Vasilev przeciwko Bułgarii³⁸. Mając na uwadze stopień doznanych przez niego obrażeń, przewagę fizyczną policjantów nad nim oraz okoliczności sprawy, nie można nie zgodzić się z Trybunałem, który jednogłośnie stwierdził, iż zastosowane środki przymusu były nadmierne, zarówno pod względem ich intensywności, jak i okresu ich stosowania, w szczególności, że art. 3 zakazuje niehumanitarnego traktowania w sposób absolutny, niezależnie od zachowania ofiary.

Na terytorium przedmiotowych państw mają miejsce przypadki stosowania przemocy wobec pozbawionych wolności, *in primis*, zatrzymanych czy

³⁶ M. A. Nowicki, op. cit., s. 114.

³⁷ Orzec. z dnia 28 listopada 2000 r., Izba (Sekcja I), skarga nr 29462/95, § 65–81.

³⁸ Orzec. z dnia 12 kwietnia 2007 r., Izba (Sekcja V), skarga nr 48130/99, § 55–65.

tymczasowo aresztowanych. Trybunał w sprawie Dzwonkowski przeciwko Polsce³⁹ wskazał, iż sięganie po siłę fizyczną, która nie była ściśle konieczna w stosunku do osoby pozbawionej wolności ze względu na jej własne zachowanie, uderza w ludzką godność i stanowi w zasadzie naruszenie prawa zagwarantowanego w art. 3. Rząd musi wykazać przy pomocy wiarygodnych argumentów, że intensywne środki, które doprowadziły do licznych obrażeń, nie były nadmierne⁴⁰. Należy zauważyć, iż przy ich ocenie ETPCZ nie lekceważy ani potencjału przemocy w środowisku więziennym, ani tego, że ryzyko nieposłuszeństwa ze strony aresztowanych może doprowadzić do przelewu krwi i wymagać sięgnięcia przez władze po pomoc sił porządkowych⁴¹.

Przy rozpatrywaniu skarg z tytułu nieludzkiego traktowania aresztantów Trybunał posługuje się konstrukcją domniemania, z której wynika, że jeśli osoba pozbawiona wolności lub pozostająca pod kontrolą policji doznała obrażeń, sugeruje to poważne domniemanie stosowania wobec niej przemocy. Tym samym, jeżeli jednostka została przyjęta do aresztu w stanie dobrym, a przy zwolnieniu zanotowano ślady obrażeń, na państwie ciąży obowiązek przedstawić uzasadnione wyjaśnienia ich źródła. Takie domniemanie znalazło zastosowanie w przytoczonym już przypadku Dzwonkowskiego i w sprawie Colibaba przeciwko Mołdawii⁴².

Zdarza się, iż stosowanie nadmiernych środków przymusu bezpośredniego przez władze porządkowe ma miejsce na tle rasowym. W kazusie Osman (Bułgar pochodzenia tureckiego) przeciwko Bułgarii⁴³, policjanci uczestniczący w eksmisji dopuścili się użycia siły do opanowania protestu skarżących. Jednakże intensywność ich reakcji była nieproporcjonalna, dodatkowo towarzyszyły temu niszczenie mienia przy pomocy ciężkich maszyn i obrazy słowne, poczynione na tle pochodzenia ofiar. Co do ostatniego, Trybunał nie był przekonany, czy zostały w pełni wyczerpane przesłanki postawy rasistowskiej i powiązał obelżywe wypowiedzi bezpośrednio ze sporem związanym z zajmowaniem terenu. Natomiast ETPCZ nie miał już żadnych wątpliwości w sprawie Cobzaru (Roma) przeciwko Rumunii⁴⁴, w której stanowią, że przemoc na tle rasowym jest szczególnym zamachem na godność ludzką i wymaga od władz państwa specjalnej czujności oraz stanowczej reakcji. Są one zobligowane wszelkimi dostępnymi środkami zwalczać rasizm i związane z nim akty przemocy oraz dbać w ten sposób o demokratyczną wizję społeczeństwa, w którym różnorodności nie postrzega się jako zagrożenia, ale jako źródło bogactwa⁴⁵. Trybunał dodał, iż obowiązek państwa dotyczący badania

³⁹ Orzec. z dnia 12 kwietnia 2007 r., Izba (Sekcja IV), skarga nr 46702/99, § 43–67.

⁴⁰ Ibidem, § 51.

⁴¹ Orzec. Shamayev i 12 innych osób przeciwko Rosji i Gruzji z dnia 12 kwietnia 2005 r., Izba (Sekcja II), skarga nr 36378/02, § 375.

⁴² Orzec. z 23 października 2007 r., Izba (Sekcja IV), skarga nr 29089/06, § 43.

⁴³ Orzec. z 16 lutego 2006r., Izba (Sekcja I), skarga nr 43233/98, § 56.

⁴⁴ Orzec. z 26 lipca 2007r., Izba (Sekcja III), skarga nr 48254/99, § 97.

⁴⁵ Podane za M. A. Nowicki, *Europejski Komitet Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2007*, s. 66.

możliwych elementów rasistowskich w aktach przemocy nie jest absolutny, ale wymaga daleko idącej staranności.

Cechą charakterystyczną dla przypadków naruszeń art. 3, aktualną dla funkcjonariuszy wszystkich państw, w tym państw środkowo-wschodniej części Starego Kontynentu, jest brak przeprowadzenia odpowiedniego śledztwa w przedmiocie pociągnięcia do odpowiedzialności tych funkcjonariuszy. W przypadku pogwałcenia art. 3 wymagane jest skuteczne urzędowe śledztwo, pozwalające na ustalenie i ukaranie osób odpowiedzialnych. W innym przypadku, ogólny zakaz tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania i karania, w oderwaniu od jego fundamentalnego znaczenia, byłby nieskuteczny w praktyce, a w skrajnych wypadkach umożliwiałyby funkcjonariuszom całkowicie bezkarne naruszanie praw osób pozostających pod ich kontrolą⁴⁶. W wielu sprawach ETPCZ stwierdzał, iż wskazane standardy nie zostały wypełnione, śledztwa były nieskuteczne, powierzchowne, nieobiektywne, a ich konkluzje nie miały oparcia w starannej analizie faktów⁴⁷. Powyższa nieprawidłowość silnie związana jest z negatywnymi zjawiskami, towarzyszącymi grupie zawodowej funkcjonariuszy, tj. z hermetycznością, wyalienowaniem oraz ich – najczęściej – nieetyczną solidarnością zawodową. Nie ulega zatem wątpliwości, iż konieczne i zasadne jest wprowadzenie kontroli przedmiotowej działalności funkcjonariuszy prowadzonej przez niezawisły i bezstronny organ, która to kontrola przyczyniłaby się do efektywnego prowadzenia postępowania wyjaśniającego.

Istotnym mankamentem jest również częstokroć nieuzasadnione uniemożliwienie więzionym kontaktowania się z adwokatem, jak w sprawie Shamayeva i 12 innych osób przeciwko Rosji i Gruzji. *Signum specificum* tej sprawy było również poważne utrudnianie przez władze rosyjskie sprawowania międzynarodowego monitoringu nad prawami więzionych, co jest notoryczne w przypadku aresztowań w związku z konfliktem czecheńskim. Nadto, Trybunał z niepokojem odebrał raport Międzynarodowej Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, iż międzynarodowa pomoc na północnym Kaukazie staje się coraz bardziej sporadyczna, co powoduje prawie całkowity brak niezbędnych środków i pomocy z zewnątrz⁴⁸.

Trybunał wielokrotnie podkreślał, iż z racji absolutnego charakteru zakazu tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania każdorazowo ciąży nad władzach powinność przedstawienia przekonujących i wiarygodnych argumentów pozwalających wyjaśnić lub usprawiedliwić postępowanie, w szczególności siłę, użytą podczas interwencji policyjnej⁴⁹. Ten obowiązek jest konsekwencją przywołanego wcześniej domniemania złego traktowania osoby, która doznała obrażeń podczas pozostawiania pod kontrolą służb mundurowych. W tym kazusie ETPCZ przypomniał także, że organa Konwencji

⁴⁶ Orzec. Colibaba przeciwko Mołdawii, § 53; Cobzaru przeciwko Rumunii, § 65.

⁴⁷ Orzec. Dzwonkowski przeciwko Polsce, § 48.

⁴⁸ Orzec. Shamayev i inni przeciwko Gruzji i Rosji, § 234–244.

⁴⁹ Por. orzec. Rehbock przeciwko Słowenii, § 67.

mają swobodę nadania kwalifikacji prawnej faktom uznanym za ustalone na podstawie przedstawionych dowodów w sposób odmienny niż skarżący lub mogą inaczej te fakty postrzegać i w żadnym wypadku nie są związane dokonaną przez niego kwalifikacją prawną⁵⁰.

Na szczególną uwagę zasługuje zagadnienie sytuacji prawnej ofiar stosowania przemocy przez służby mundurowe, które jako osoby podejrzane, zatrzymane czy też tymczasowo aresztowane są w świetle prawa nadal niewinne. Wynika to *expressis verbis* z tzw. zasady domniemania niewinności, która obowiązuje do chwili uprawomocnienia się orzeczenia stwierdzającego odpowiedzialność karną sprawcy⁵¹. Mając na uwadze powyższy standard oraz okoliczność, że aresztowani pozostają pod całkowitym nadzorem władz, sposób ich traktowania musi być poddany skrupulatnej kontroli na podstawie EKPCZ⁵².

W przedmiocie poniżającego traktowania osób pozbawionych wolności należy przywołać sprawę Jankow przeciwko Bułgarii⁵³, która jest nietypowa z tej racji, iż dotyczy przymusowego ogolenia głowy więźniowi. Trybunał zaznaczył, iż prowadzi to do przymusowej zmiany wyglądu jednostki, która z dużym prawdopodobieństwem może łączyć się z uczuciem poniżenia i zamachu na jej godność. W zależności od sytuacji takiej osoby oraz okoliczności działania sprawców i jego celu, taki zamach może spełnić przesłanki poniżenia. Oprócz tego, w przywołanym orzeczeniu zostało podniesione, że karanie⁵⁴ więźniów za rzekomo fałszywe oskarżenia dotyczące warunków panujących w więzieniu oraz działań administracji penitencjarnej, uwzględniając *sui generis* zależność osób pozbawionych wolności, jeśli ma być uznane za konieczne w demokratycznym społeczeństwie, wymaga szczególnie solidnego uzasadnienia⁵⁵. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż granice krytyki funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości, jak i zwykłych urzędników, z uwagi na pełnione przez nich funkcje, są bardziej elastyczne niż w odniesieniu do osób prywatnych⁵⁶.

Cechy nietypowości nie można odmówić także kazuosowi Nevmerzheritsky przeciwko Ukrainie⁵⁷, w którym ETPCZ rozważał, czy przymusowe karmienie może być w pewnych okolicznościach poniżającym traktowaniem, zakazanym w oparciu o art. 3 Konwencji Europejskiej, oraz analizował konflikt,

⁵⁰ Ibidem, § 62–64.

⁵¹ Zob. EKPCZ, art. 6 ust. 2.

⁵² Orzec. Iwańczuk przeciwko Polsce z dnia 15 listopada 2001 r., Izba (Sekcja IV), skarga nr 25196/94, § 53; podobnie orzec. Kałasznikow przeciwko Rosji z dnia 15 lipca 2002 r., Izba (Sekcja III), skarga nr 47095/99, § 95.

⁵³ Orzec. z dnia 11 grudnia 2003 r., Izba (Sekcja I), skarga nr 39084/97, Reports of Judgments and Decisions 2003-XII.

⁵⁴ Na marginesie: Jankow został ukarany karą dyscyplinarną za wypowiedzi zawarte w rękopisie książki.

⁵⁵ Orzec. Jankow przeciwko Bułgarii, podane za M. A. Nowicki, *Nowy...*, s. 312.

⁵⁶ Por. Orzec. Janowski przeciwko Polsce z dnia 21 stycznia 1999 r., skarga nr 25716/94, § 33.

⁵⁷ Orzec. z dnia 5 kwietnia 2005 r., Izba (Sekcja II), skarga nr 54825/00, § 89.

którego Konwencja sama nie rozwiązuje, a mianowicie, między prawem jednostki prowadzącej głodówkę do integralności fizycznej a obowiązkiem państwa na podstawie art. 2 (ochrony życia). Jako konkluzję z przeprowadzonych rozważań przedstawił stanowisko, że środek wymagany ze względu na potrzebę określonej terapii nie może być co do zasady uznany za niehumanitarny lub poniżający⁵⁸. Analogicznie należy podejść do kwestii przymusowego karmienia, niezbędnego dla ratowania życia aresztanta, świadomie odmawiającego przyjmowania pokarmu⁵⁹. Owa niezbędność musi znaleźć potwierdzenie w niezależnej i sumiennie przygotowanej opinii medycznej.

Dla uzyskania pełnego obrazu ochrony praw z art. 3 EKPCZ warto wskazać sprawę, przy rozpoznaniu której Trybunał nie dopatrzył się naruszenia tego artykułu. Jedną z takich spraw jest *case* Berliński przeciwko Polsce; który dotyczył złego traktowania skarżących przez policjantów, w tym pobicia ich podczas zatrzymania.⁶⁰ ETPCZ przypomniał w tej sprawie, iż zarzut odnośnie do nieprawidłowego traktowania musi być poparty stosownymi dowodami. Nadto, przy ocenie tych dowodów Trybunał przyjmuje standard „ponad rozsądną wątpliwość”⁶¹. Kluczowa dla uznania, iż w badanym przypadku nie doszło do poniżającego lub niegodnego traktowania jest okoliczność, że skarżący stawiali czynny opór podczas operacji policyjnej i w konsekwencji nadali jej nieoczekiwany obrót⁶². Trybunał, uwzględniając gwałtowny przebieg akcji policyjnej – zatrzymania, doszedł do wniosku, iż poważny stopień obrażeń, których doznali skarżący *per se* nie może przesłonić faktu, iż użycie przemocy fizycznej w niniejszej sprawie było konieczne z uwagi na ich postępowanie⁶³. Tym samym, zastosowaną wobec nich siłę nie można uznać za nadmierną. Co istotne, zdaniem Trybunału w sprawie Berliński nie doszło do naruszenia art. 3 także w aspekcie przeprowadzenia sumiennego, rzetelnego śledztwa krajowego w sprawie pobicia skarżących⁶⁴. Prokuratorskie postępowanie przeciwko policjantom obfitowało w przesłuchania niezależnych świadków i sporządzenie oddzielnych opinii przez biegłych, co przesądziło o spełnieniu przez władze krajowe gwarancji przeprowadzenia dokładnego i skutecznego śledztwa, skutkującego sprawiedliwym rozpoznaniem i ewentualnym ukaraniem osób odpowiedzialnych za naruszenia⁶⁵.

Reasumując, w państwach byłego bloku wschodniego nagminnie dochodzi do naruszania praw człowieka, w szczególności wolności wynikających z art. 3. Te negatywne zjawiska są najczęściej generowane godnym potępienia postępowaniem funkcjonariuszy publicznych w stosunku do zatrzymywanych

⁵⁸ Ibidem, § 90.

⁵⁹ Ibidem, § 91.

⁶⁰ Orzec. Berliński przeciwko Polsce z dnia 20 czerwca, nr skargi 27715/95 i 20309/96, § 57–71.

⁶¹ Ibidem, § 59.

⁶² *A contrario* sprawa Rehbock przeciwko Słowenii, gdzie 13 policjantów dokonywało zatrzymania i dotkliwie pobiło 2 osób w ogóle nie stawiających oporu osób.

⁶³ Orzec. Berliński przeciwko Polsce, § 64.

⁶⁴ Ibidem, § 68.

⁶⁵ Ibidem, § 69.

lub aresztowanych. Szczególnie niepokojący jest fakt, że nieludzkie, poniżające traktowanie ze strony władz ma miejsce nie tylko podczas zatrzymań czy aresztowań, które w pojedynczych wypadkach, przybrawszy nieoczekiwany obrót, mogą uzasadniać nadmierną reakcję funkcjonariuszy. Lwia część skarg skierowanych do Strasburga dotyczy dotkliwych pobić, poniżeń oraz innych przejawów niedopuszczalnego traktowania osób pozbawionych już wolności, przebywających w aresztach śledczych lub zakładach karnych. Niepokój wzrośnie, jeżeli będziemy pamiętać o tym, że zakaz z art. 3 jest absolutny i obowiązuje niezależnie od zachowania człowieka.

Na tle przywołanych spraw, widoczne jest, iż przedmiotowa część Europy nie jest wolna od uprzedzeń rasowych. Szczególnie aktualny staje się w tym kontekście problem dyskryminacji społeczności romskiej⁶⁶.

Art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w warunkach pozbawienia wolności

Europejska Konwencja Praw Człowieka *expressis verbis* w art. 5 stanowi, iż „każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego”. Dodatkowo, „nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem [m.in.] [...] zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd” lub „[...] zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą [...]”⁶⁷. Z przytoczonej treści wynika, że EKPCZ legalizuje enumeratywnie wymienione przypadki zamachów na wolność jednostki; do takich przykładowo należą: prawomocne orzeczenie kary pozbawienia wolności przez sąd oraz uzasadnione zastosowanie tzw. środków zapobiegawczych – zatrzymania lub tymczasowego aresztowania.

Mając na uwadze powyższe ustalenia, nie sposób traktować pozbawienia wolności *per se* jako naruszenia art. 3, mimo iż przebywanie w takich warunkach samo w sobie może powodować cierpienie i uczucie upokorzenia. Tak uważa także ETPCZ, który w orzeczeniu Kałasznikow przeciwko Rosji podkreślił, że dla naruszenia art. 3 cierpienie i poniżenie musi być większe niż zwykle spotykane w związku ze zgodnym z prawem traktowaniem lub karaniem w warunkach pozbawienia wolności⁶⁸. Oczywiście jest, iż nie zwalnia to państwa od powinności zapewnienia pobytu skazanego lub aresztowanego w warunkach umożliwiających zachowanie ludzkiej godności, a sposób i przebieg odbycia odpowiednio kary lub aresztowania nie mogą prowadzić do zagrożenia lub niewygód większych niż nieuniknione. Z uwzględnieniem

---

⁶⁶ Orzec. Moldovan i inni przeciwko Rumunii z dnia 12 lipca 2005r., Izba (Sekcja II), skarga nr 41138/98, § 88–114.

⁶⁷ EKPCZ, art. 5 ust. 1 lit. a, b, c.

⁶⁸ Orzec. Kałaszników p-ko Rosji, § 95.

praktycznych warunków pozbawienia wolności, należy odpowiednio dbać o zdrowie i dobro aresztowanego⁶⁹.

Do analogicznych wniosków Trybunał doszedł w sprawie Melnik przeciwko Ukrainie⁷⁰, w której stwierdził, iż pozbawienie wolności nie usprawiedliwia poniżającego traktowania, a skazani powinni odbywać karę w środowisku zapewniającym poszanowanie ludzkiej godności.

Po skonfrontowaniu pozbawienia wolności z dyspozycją art. 3 EKPCZ oraz ogólnym wskazaniu, jakie obowiązki przywołany artykuł nakłada na państwa – strony w kontekście prawidłowego wykonywania kary detencyjnej i tymczasowego aresztu, warto zbadać konkretne przypadki naruszeń tego artykułu w państwach byłego bloku wschodniego. Tytułem wstępu, należy zauważyć, iż stan więziennictwa w Europie Środkowo-Wschodniej budzi wiele zastrzeżeń na tle standardów europejskich. Głównymi jego mankamentami są przeludnione cele oraz, tym samym, mała powierzchnia cel (niezgodna z normami Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom), brak odpowiednich warunków sanitarnych czy brak odpowiedniej opieki zdrowotnej⁷¹. W tej części Starego Kontynentu (Ukraina – do roku '97, Rosja) aktualny pozostaje problem orzekania kary śmierci, a w konsekwencji ekstremalna sytuacja skazanego osadzonego w tzw. celi śmierci, w której oczekuje on na wykonanie wyroku⁷². Jego sytuacja wymaga szczególnej pieczy i ochrony na podstawie przedmiotowego przepisu EKPCZ.

Niepokojący jest fakt, iż także w Polsce, będącej członkiem Rady Europy i od niedawna Unii Europejskiej, stan więziennictwa daleki jest od spełniania wymogów Konwencji. *Signum specificum* polskiego systemu penitencjarnego jest wyraźny rozdźwięk między literą prawa krajowego, w pełni realizującego standardy europejskie, a codzienną praktyką⁷³. Zostało to bezpośrednio wyartykułowane w raportach Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom z jego wizyt w RP w latach 1996, 2000 i 2004 oraz w wyroku Trybunału Konstytucyjnego, który orzekając w kwestii zgodności przepisów Kodeksu Karnego Wykonawczego z Konstytucją⁷⁴, nakreślił rzeczywisty obraz polskiego więziennictwa.

⁶⁹ Ibidem, § 98.

⁷⁰ Orzec. z dnia 28 marca 2006 r., Izba (Sekcja II), skarga nr 72286/01.

⁷¹ Na podstawie: Kałasznikow przeciwko Rosji, § 92–121; Melnik przeciwko Ukrainie, § 92–125; Dorokhow przeciwko Rosji, orzec. z dnia 14 lutego 2008 r., V Sekcja, nr skargi 66802/01, § 44–60; Nevmerzhijskiy przeciwko Ukrainie, § 78–106; wyrok TK z dnia 26 maja 2008 r., sygn. akt SK 25/07; Sprawozdanie dla Polskiego Rządu z wizyty w Polsce Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom lub Poniżającemu Traktowaniu lub Karaniu 8–19 maja 2000 r., Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 36, Warszawa 2002.

⁷² Na podstawie: Poltoratskiy przeciwko Ukrainie, orzec. z dnia 29 kwietnia 2003 r., Izba (Sekcja IV), skarga nr 38812/97, § 71 i n.

⁷³ Por. J. Karaźniewicz, *System polskiego więziennictwa na tle europejskich standardów resocjalizacji i readaptacji skazanych. Europejskie standardy praw człowieka a ustawodawstwo polskie*, Rzeszów 2005, s. 598.

⁷⁴ Dz.U. 2008 nr 96, poz. 620.

Zgodnie z wytycznymi Europejskiego Komitetu Zapobiegania Torturom, każda z osób pozbawionych wolności powinna mieć do swojej dyspozycji 7 m²⁷⁵. Dla przykładu, w skardze Melnik przeciwko Ukrainie podniesiono, że skazany przebywał w 44 m² celi wraz z 60 innymi osobami, a w kazusie Kałasznikow przeciwko Rosji odpowiednio w 17–20 m² celi z 8 skazanymi. Bezsprzeczne jest, iż zatłoczone więzienia sprzyjają demoralizacji, deprawacji potrzeb, stręczycielstwu ze strony współwięźniów, nerwowości i wielu innym uciążliwym zjawiskom, wpływającym destrukcyjnie na osoby odbywające karę⁷⁶. Odbycie kary w takich warunkach nie pozwala więźniowi na readaptację, innymi słowy, nie dokona się odbudowa hierarchii wartości skazanego, jego resocjalizacja, która na tle KKW jest głównym celem izolacji penitencjarnej⁷⁷. Tym samym, zasadne jest stwierdzenie ETPCZ, że już samo w nich przebywanie będzie stanowić traktowanie poniżające⁷⁸.

W podobnym tonie Trybunał wypowiadał się w sprawie Dorokhov przeciwko Rosji, wskazując, iż „poważne przeludnienie celi wyklucza jakąkolwiek prywatność aresztowanego w życiu codziennym, co samo w sobie jest traumatyzującym doświadczeniem⁷⁹”.

W przedmiocie ochrony zdrowia, z art. 3 nie wynika ogólny obowiązek zwolnienia aresztowanego ze względów zdrowotnych lub umieszczenia go w szpitalu cywilnym z powodu konieczności określonej terapii⁸⁰. Nie jest także nieludzkim traktowaniem odmowa konsultacji z określonym lekarzem specjalistą, jeśli pomoc medyczną zapewniono więźniowi w inny sposób⁸¹. Przytoczony przepis nie nakłada również obowiązku spełnienia każdej prośby w tym zakresie ani wyboru leczenia, a więzień musi zaakceptować określone ograniczenia. Natomiast wymaga, aby więzień odbywał karę w warunkach higienicznych i sanitarnych, które umożliwią opiekę medyczną i leczenie⁸², zwłaszcza w okresie izolacji penitencjarnej, skutkującej zerwaniem więzi społecznych.

Nieludzkie warunki, w jakich skazani odbywają karę pozbawienia wolności, związane z przestarzałą infrastrukturą więzienną, nie mogą być usprawiedliwiane brakiem środków finansowych państwa. ETPCZ zaznaczył w sprawie Poltoratskiy przeciw Ukrainie, że problemy ekonomiczne państwa nie mogą służyć w żadnym wypadku za wyjaśnienie lub usprawiedliwienie warunków tak złych, że stają się traktowaniem sprzecznym z art. 3 Konwencji⁸³.

⁷⁵ Orzec. Melnik przeciwko Ukrainie, § 64–72.

⁷⁶ Por. Andrzej Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2007, s. 251.

⁷⁷ Kodeks Karny Wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. nr 90, poz. 557, art. 67.

⁷⁸ Orzec. Melnik przeciwko Ukrainie, § 113.

⁷⁹ Orzec. Dorokhov przeciwko Rosji, § 58.

⁸⁰ Orzec. Kałasznikow przeciwko Rosji, § 95.

⁸¹ Orzec. Kudła przeciwko Polsce z dnia 26 października 2000 r., Wielka Izba, skarga nr 30210/96, § 12.

⁸² Orzec. Nevmerzhtsky przeciwko Ukrainie, § 93.

⁸³ Orzec. Poltoratskiy przeciwko Ukrainie, § 148.

Sytuacja skazanego w powyższej sprawie, jak i w sprawie Ilascu i inni przeciwko Mołdawii i Rosji⁸⁴, wymaga dokładniejszej analizy, z tej racji, iż obejmuje problem kary śmierci, orzekanej jeszcze na Ukrainie (do 1997 r.) i Rosji, oraz oczekiwania przez skazanego na egzekucję. W przywołanych orzeczeniach ETPCZ przypominał, że ze względu na rozwój polityki karnej państw członkowskich Rady Europy i powszechnie akceptowanych standardów w tej sferze, kara śmierci może rodzić problem na tle art. 3. Osobiste warunki skazanego na karę śmierci, jej proporcjonalność i warunki pozbawienia wolności przed wykonaniem wyroku są przykładowymi czynnikami prowadzącymi do uznania, że traktowanie lub karanie jest objęte zakazem zawartym w art. 3⁸⁵. W tym miejscu wymaga podkreślenia, że dyspozycji art. 3 nie można interpretować w sposób, z którego wynikałby zakaz kary śmierci, bo w ten sposób brzmienie art. 2 ust 1 EKPCZ stałoby się martwą literą.

Ponadto, Trybunał wskazał, że nieodzowny okres między wymierzeniem kary a jej wykonaniem jest źródłem poważnego stresu dla skazanego. Tym samym, skazanie na karę śmierci w pewnych okolicznościach jest tożsame z naruszeniem art. 3, kiedy np. więzień musi spędzić długi okres w korytarzu śmierci w ekstremalnych warunkach, z ciągle rosnącym udręczeniem w oczekiwaniu na egzekucję⁸⁶. Lęk i cierpienie więźnia są dodatkowo wzmacnane zakazem kontaktowania z innymi skazanymi; co prawda taki zakaz może być w części uzasadniony względami ochronnymi, ale trzeba pamiętać, iż kompletna izolacja prowadzi do zniszczenia ludzkiej osobowości i jest formą niehumanitarnego traktowania, nieusprawiedliwionego wymaganiami bezpieczeństwa⁸⁷. Na marginesie, Ilascu – autor badanej skargi, w celi śmierci spędził 8 lat (1993–2001).

W kontekście deportacji cudzoziemców, ETPCZ wypowiedział się, że ani Konwencja, ani jej protokoły nie zawierają prawa do azylu politycznego, ale bezpośrednio stwierdził, iż państwa mają obowiązek powstrzymania się przed ekstradycją lub wydaleniem, w tym także osoby zwracającej się o azyl, jeśli istnieją poważne i uzasadnione argumenty, pozwalające na przekonanie o istnieniu rzeczywistego ryzyka traktowania sprzecznego z art. 3 EKPCZ⁸⁸. Ten obowiązek pozostaje aktualny również w obliczu walki z terroryzmem i ochrony ludności przed przemocą terrorystyczną, gdyż powyższy przepis generuje ochronę bezwzględna, absolutną, niezależną od okoliczności⁸⁹.

Dla kontrastu z dotychczas przedstawionymi sprawami, w których Trybunał nie miał wątpliwości co do naruszenia wolności od tortur albo poniżającego lub niegodnego traktowania, należy wskazać na przypadek, gdzie

⁸⁴ Orzec. z dnia 8 lipca 2004 r., Wielka Izba, skarga nr 48787/99.

⁸⁵ Orzec. Poltoratskiy przeciwko Ukrainie, § 120–149, Ilascu i inni przeciwko Mołdawii i Rosji, § 376–399.

⁸⁶ Orzec. Ilascu i inni przeciwko Mołdawii i Rosji, § 430.

⁸⁷ Ibidem, § 432.

⁸⁸ Orzec. Shamayew i 12 innych przeciwko Rosji i Gruzji z dnia 12 kwietnia 2005 r., Izba (Sekcja II), skargi nr 36378/02, § 316, 345–353.

⁸⁹ Ibidem, § 335.

takiego naruszenia Trybunał nie stwierdził. W kazusie Valasinas przeciwko Litwie, Trybunał, po dokładnym zbadaniu sytuacji skarżącego, orzekł, iż warunki pozbawienia wolności, w jakich skarżący przebywa i sposób, w jaki jest traktowany przez władze penitencjarne, nie wyczerpują cechy dotkliwosci traktowania i tym samym nie stanowią naruszenia art. 3 EKPCZ („the conditions of the applicant«s detention under the normal regime did not attain the minimum level of severity amonuting to «degrading« treatment within the meaning of Article 3 of the Convention”⁹⁰).

Podsumowując, stan więziennictwa w państwach Europy Środkowo-Wschodniej mocno odstaje od standardów europejskich. Genezy takiego stanu należy upatrywać w reliktach dawnego ustroju politycznego, w którym więzienia były wykorzystywane do prowadzenia polityki kraju i stanowiły formę politycznej represji obywateli. W okresie hegemonii poprzedniego systemu, w tej części Starego Kontynentu prawa człowieka były systematycznie łamane; *a minori ad maius* prawa więźnia nie były w najmniejszym stopniu respektowane.

Pocieszający jest fakt, iż wraz z upadkiem komunizmu w tej części Europy, zmieniono podejście do problemu kary pozbawienia wolności. Powszechne uznanie zdobyły Europejskie Reguły Więzienne⁹¹, stanowiące *sui generis* moralno-polityczny apel do państw i wyznaczające minimalne standardy traktowania więźniów⁹². Ich motywem przewodnim jest filozofia wykonywania kary pozbawienia wolności, która opiera się na założeniu, iż „uwięzienie stanowi z powodu pozbawienia wolności karę samą w sobie. W związku z tym, warunki pozbawienia wolności oraz rygory nie mogą [...] zwiększać cierpienia nieodłącznie związanego z uwięzieniem”⁹³. Kolejnym krokiem dla państw wschodniej Europy jest implementacja takich reguł do codziennej praktyki, w taki sposób, by słowa, że „do więzienia wchodzi człowiek, a przestępca pozostaje poza bramą (...)”⁹⁴ oraz podstawowe resocjalizacyjne cele pozbawienia wolności były urzeczywistniane.

Problematyka wykonania kary pozbawienia wolności w RP

Jak powiedziano, światowy kryzys związany z wykonywaniem kary pozbawienia wolności nie ominął systemu penitencjarnego RP. Warto poświęcić kilka zdań dla zarysowania problematyki więziennictwa w Polsce.

Marginalne znaczenie ma okoliczność, iż polskie ustawodawstwo w przedmiocie statusu i egzekwowania kary pozbawienia wolności wychodzi

⁹⁰ Zob. orzec. Valasinas przeciwko Litwie z dnia 24 czerwca 2001, nr skargi 44558/98, § 111.

⁹¹ Przyjęte przez Komitet Ministrów RE jako załącznik do zalecenia R (87) 3 w 1987 r., zob. <http://www.ms.gov.pl>, dostęp: ????????

⁹² J. Karaźniewicz, op. cit., s. 579.

⁹³ ERW, reguła 64.

⁹⁴ Por. Ibidem, reguła 1.

naprzeciw oczekiwaniom europejskim. Już Konstytucja stanowi o konieczności traktowania każdego pozbawionego wolności w sposób humanitarny⁹⁵, nie wspominając już o zakazie tortur, ani okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania⁹⁶. Jeżeli dodamy do tego dyrektywy wykonywania kar z KKW, iż „kary, środki karne, zabezpieczające i zapobiegawcze wykonuje się w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego⁹⁷” oraz zasady wymiaru kary z KK, że „[...] sąd orzeka karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania tylko wtedy, gdy inna kara lub środek karny nie może spełnić celów kary⁹⁸”, z czego wynika uznanie izolacji penitencjarnej za *ultima rationem*, to polski system penitencjarny wydaje się modelowy. Co więcej, będzie on w pełni odzwierciedlać podstawowe założenia europejskiej filozofii wykonywania kary pozbawienia wolności⁹⁹.

Niestety, na literze prawa optymizm się kończy, gdyż realizacja obowiązujących norm pozostawia wiele do życzenia. Rzeczywistość więzienną charakteryzują drastyczne przeludnienie jednostek penitencjarnych, braki kadrowe, archaiczna, wymagająca znacznych nakładów inwestycyjnych infrastruktura, jak i ciągłe niedofinansowanie całego pionu penitencjarnego¹⁰⁰. Wskazane okoliczności przyczyniają się do łamania praw człowieka, w tym zapisanych w EKPCZ, oraz nie pozwalają na skuteczne prowadzenie programów resocjalizacyjnych.

Należy dodać, iż na rok 2007, stosownie do „Sprawozdania statystycznego na rok 2007”, przygotowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości – Centralny Zarząd Służby Więziennej, poziom zapełnienia w polskich więzieniach oscylował w granicach 120 %, a około 30 tysięcy skazanych oczekuje na miejsce do odbycia kary¹⁰¹. Tym samym, mając na uwadze przytoczone statystyki, aktualne pozostaje stanowisko profesora Marka, iż „sytuacja taka jest wręcz katastrofalna, godząc w prewencyjne i wychowawcze funkcje wymiaru sprawiedliwości¹⁰²”.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, szybko można dojść do wniosku, że polskie więzienia są w stanie permanentnego naruszania art. 3 EKPCZ. *Remedium* dla wyeliminowania tego stanu należy szukać w gruntownej modernizacji obiektów więziennych, reformie systemu penitencjarnego jako całości, a *in primis* w ograniczeniu stosowania kary pozbawienia wolności na rzecz tzw. wolności kontrolowanej, zwłaszcza że resocjalizacja w jej warunkach najczęściej daje lepsze efekty¹⁰³.

⁹⁵ Konstytucja RP, art. 41 ust 4.

⁹⁶ Ibidem, art. 40.

⁹⁷ KKW, art. 4.

⁹⁸ KK, art. 58.

⁹⁹ J. Karaźniewicz, op. cit., s. 598.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Informacja o wykonywaniu Kary Pozbawienia Wolności i Tymczasowego Aresztowania, <<http://www.sw.gov.pl>>, dostęp: ?????????

¹⁰² A. Marek, *Prawo Karne w pytaniach i odpowiedziach*, Toruń 2005, s. 160.

¹⁰³ Ibidem, s. 160.

**THE IMPLEMENTATION OF ARTICLE 3RD OF THE EUROPEAN
CONVENTION ON HUMAN RIGHTS IN THE CENTRAL
- EASTERN EUROPE.
THE OVERVIEW OF ETC'S CASE - LAW**

Key words: torture and inhuman or degrading treatment or punishment, police force, excessive physical force, deprived of freedom, racial violence, hygienic, overcrowded prison ward, sanitary conditions.

Summary

The reason of writing this article is to show in a brief an implementation one of the most important international and European standards – Article 3 of ECHR that prohibits torture, and „inhuman or degrading treatment or punishment” – in the central – eastern Europe.

It is important to remember that this article does not take into account any exceptions or limitations on this right and enshrines one of the most fundamental values of democratic society. It prohibits in absolute terms torture or inhuman or degrading treatment or punishment, irrespective of the circumstances and the victim's behaviour. Given that, it is very disturbing that article 3rd has been notoriously breached, especially in the eastern part of Europe.

The article is divided into four parts.

The first part gives a reader general premises over article 3rd of ECHR and defines terms used in this rule. It also describes the subject – matter (the human dignity) that is under legal protection in article 3rd. In this part the author shows what European Courts of Human Rights takes into account while examining case of violation of article 3rd of ECHR.

The second part concerns the institution of the European Committee for the Prevention of Torture – CPT. It tells a reader about its origin and its main goals. The Committee has the right to visit, at any time, any place where persons are deprived of their liberty by a public authority. It also has the right to interview in private detained persons, and to enter into contact with anyone else who may be able to provide relevant information. After each visit, the CPT sends a confidential report containing its conclusions and recommendations to the State concerned. This constitutes the basis for a dialogue between the CPT and the national authorities in order to strengthen the protection of detained persons from ill-treatment.

The third and the fourth part are more specific and they are based on individual law cases of the European Tribunal. The third part is about ill – treatment that takes place during arrests, apprehensions and other police actions. It is common knowledge that police officers notoriously beats man during arrest. Physical force used by them is far too excessive and in the majority of cases not necessary. There are hundreds of cases that during being arrested men are severely beaten and caused serious injuries. Some cases of beating are jointed with so called racial violence, especially in the cases of the Rom communities. The author gives an overview over this problem through specific law cases from Russia, Latvia, Lithuania, Belarus, Poland and other countries from eastern Europe.

The third part also includes brief outlook over criminal proceeding that have been taken against police officers who committed aggression towards detainees and suspects.

The fourth part of the article is completely dedicated to cases of detainees who suffers from non hygienic, sanitary conditions in the prison wards. It tells about standards in the conditions of imprisonment and emphasizes drawbacks of penitentiary system such as overcrowded prison wards and small surfaces of prison wards. The separate paragraph is dedicated to cases of men who have been sentenced to capital punishment and have spend many years in so called condemned cells. This part is based on law cases from Russia, Chechen Republic, Republic of Moldova, Poland, Bulgaria and others.

The last paragraphs shows situation of the polish penitentiary system, which is very dramatic. The prison wards are in the high percentage overcrowded and many sentenced criminals do not have even possibility to do in their sentence. Such malfunctions of penitentiary system completely distorts the main idea of reconciliation of prisoners and educating them how to life in society.